

МІСЦЕ СТРУКТУРИ ЗДІБНОСТЕЙ ТА ОБДАРОВАНОСТІ В СИСТЕМІ ВІДБОРУ ТА ОРІЄНТАЦІЇ СПОРТСМЕНІВ

Шинкарук Оксана

Національний університет фізичного виховання і спорту України

Анотації:

В статті розглянуто місце структури здібностей та обдарованості в системі відбору та орієнтації спортсменів. Зазначено, що спортивна обдарованість розглядається як поєднання задатків, що сприяють максимальному розвитку рухових, фізичних і психічних здібностей для високих досягнень в спорті. Дослідження спортивної обдарованості повинне передбачати розгляд її як динамічної системи з певною структурою і безліччю взаємопов'язаних компонентів, що забезпечують стабільно високі спортивні результати. Залежно від виду спорту значущість цих здібностей може змінюватися. На початковому етапі

The article deals with the place structure of abilities and talents in the selection system and the orientation of the athletes. It is noted that athletic talent is seen as a combination of instincts that promote the maximum development of motor, physical and mental abilities for high achievements in sport. Investigation of sports talent should include consideration of it as a dynamic system with a definite structure and a plurality of interconnected components that provide consistently high sports results. Depending on the sport significance of these capabilities may vary. At the initial stage of sports training of children and adolescents overall athletic talent can be determined by testing

В статье рассмотрено место структуры способностей и одаренности в системе отбора и ориентации спортсменов. Отмечено, что спортивная одаренность рассматривается как сочетание задатков, способствующих максимальному развитию двигательных, физических и психических способностей для высоких достижений в спорте. Исследование спортивной одаренности должно предусматривать рассмотрение ее как динамической системы с определенной структурой и множеством взаимосвязанных компонентов, обеспечивающих стабильно высокие спортивные

спортивної підготовки дітей і підлітків загальну спортивну обдарованість можна визначати за допомогою тестування рухових і фізичних здібностей, методів педагогічного спостереження, опитування, анкетування для оцінки соматичного розвитку і емоційної стійкості. На етапі поглибленої спеціалізації здійснюється диференціація і вибір спортивної спеціалізації з урахуванням оцінки особливостей соматичного і фізіологічного розвитку, а також рівня розвитку рухових здібностей. Комплексні дослідження спортивної обдарованості дають можливість отримати інформацію для розробки змісту критеріїв спортивного відбору на різних етапах підготовки.

motor skills and physical, pedagogical methods of observation, survey questionnaires to assess physical development and emotional stability. At a stage of profound specialization and differentiation performed a choice of sports specialization based on an assessment of the somatic features and physiological development, as well as the level of development of motor abilities. Complex studies of sports endowments make it possible to obtain information for the development of sports content criteria selection for the various stages of preparation.

результаты. В зависимости от вида спорта значимость этих способностей может меняться. На начальном этапе спортивной подготовки детей и подростков общую спортивную одаренность можно определять с помощью тестирования двигательных и физических способностей, методов педагогического наблюдения, опроса, анкетирования для оценки соматического развития и эмоциональной устойчивости. На этапе углубленной специализации осуществляется дифференциация и выбор спортивной специализации с учетом оценки особенностей соматического и физиологического развития, а также уровня развития двигательных способностей. Комплексные исследования спортивной одаренности дают возможность получить информацию для разработки содержания критериев спортивного отбора на различных этапах подготовки.

Ключові слова:

відбір, здібності, спортивна обдарованість, структура.

selection, aptitude, athletic talent, structure.

отбор, способности, спортивная одаренность структура

Постановка проблеми. У ряді країн, розвинених у спортивному відношенні, склалася і розгалужена практика спортивного відбору. Проте саме поняття "спортивний відбір" поки що не отримало повністю узгодженого тлумачення. Більшість фахівців так чи інакше пов'язують його із завчасним розпізнаванням індивідуальної схильності (здібності, обдарованість) до досягнень у виді спорту, визначенням залежно від цього спрямованості спортивної спеціалізації та виділенням із загального числа або вже залучених до спорту тих, хто відносно здатніший до високих спортивних результатів з метою створення умов для спортивного вдосконалення [1, 2, 16].

Фахівці прийшли до висновку, що визначити індивідуальну схильність до спортивних досягнень шляхом будь-яких одноразових процедур (спостереження, тестування тощо) за короткий час неможливо через дві основні причини: *по-перше*, спортивна схильність — багатоскладовий комплекс індивідуальних властивостей (біофізичних і особистісно-психічних), ряд яких дозріває і виявляється не одночасно, залежно від віку і стажу спортивної діяльності; *по-друге*, індивідуальні можливості спортивних досягнень і особистісні установки на їх реалізацію динамічні, причому змінюються як через природні особливості індивідуального розвитку, а й під впливом соціальних умов життя. Таким чином діагностику індивідуальної спортивної схильності, а значить, і підтримувану нею спортивну орієнтацію, необхідно здійснювати не як разовий захід, а як поетапно поновлюваний процес [4, 8, 15].

Відбір дітей та підлітків, які здібних до вдалого спортивного вдосконалення, перша та найважливіша проблема, яку треба вирішувати тренеру.

Спортивні здібності і обдарованість можна розглядати як єдине ціле, властивості і особливості якого залежать, перш за все, від внутрішньої природи частин, що його утворюють.

За останній час теорія здібностей збагатилася значною кількістю досліджень. Такий інтерес до даної проблеми викликаний перш за все підвищенням вимог до особи, до рівня професійної підготовленості, до інтелектуального і етичного розвитку людини.

Основними напрямками вивчення спортивної обдарованості є побудова близьких і далеких прогнозів. У даний час прогнозування є найважливішим і відносно мало вивченою сферою спортивної орієнтації. Воно засноване на вивченні біологічних і соціальних чинників спортивної обдарованості, темпів приросту рухових якостей. Близькі прогнози будуються на вивченні завдатків і здібностей, в результаті яких можна надати рекомендації щодо доцільності вибору виду спорту для того або іншого підлітка. Далекі прогнози зумовлюються рівнем розвитку, темпами приросту і стабільністю основних якостей, що визначають зростання спортивної майстерності [1, 14].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Одним з перших дослідників, що вивчали структуру здібностей, був Б. М. Теплов. Об'єктом його досліджень стали музичні здібності [13]. У структурі здатностей до образотворчої діяльності [6] опорну функцію виконує гостра зорова чутливість, що забезпечує легкість і повноту сприйняття простору і колоритних відносин.

Значний інтерес представляють дослідження структури педагогічних здібностей [10], що включають такі компоненти: педагогічна уява, педагогічна спостережливість, вимогливість, педагогічний такт, здатність розподіляти увагу, організаторські здібності.

Власне педагогічні здібності особи вчителя - здатність робити учбовий матеріал доступним і навчальним, творчість в роботі, педагогічний вольовий вплив на дітей (автор називає його опосередкованим), здатність організувати дитячий колектив, інтерес до дітей, змістовність, яскравість, образність і переконливість мови, педагогічний такт, здатність пов'язувати учбовий матеріал з життям, спостережливість по відношенню до дітей, педагогічна вимогливість.

Супутні якості (здібності) особи вчителя - організованість, допитливість, працездатність, самовладання, активність, наполегливість, зосередженість і розподіл уваги.

Власне педагогічні здібності — здібність до викладання предмету, прямий (безпосереднє) вольовий вплив на учня, здібність до позакласної роботи з дітьми.

Супутні якості (у 2-ій групі) - спостережливість, винахідливість, багата уява, вразливість, літературні, художні і технічні здібності (у викладачів фізики, хімії, праці), добра пам'ять, швидкість розумових процесів, емоційність.

Організаторські здібності є складною структурою, що складається з таких компонентів: спрямованість особі, її підготовленість, загальні якості, специфічні властивості, індивідуальні особливості. Крім того, організаторські здібності є одним з компонентів педагогічних здібностей.

Значних успіхів вітчизняна наука досягла у вивченні математичних здібностей, під якими розуміють «структурну освіту, що включає ряд елементів, - від найзагальніших до суто спеціальних» [9]. Дослідження, проведені В. А. Крутецьким, надалі були доповнені вивченням структури математичних

здібностей дітей різного шкільного віку. Виявлені деякі відмінності в розвитку окремих компонентів даної структури у здатних дітей різного віку.

Безумовно, цими дослідженнями не обмежується інформація про здібності, обдарованість і талант людини, накопичена у вітчизняній і зарубіжній літературі. Їх аналіз і узагальнення дозволяють визначити основи теорії здібностей людини, які зводяться до наступного:

- здібності - це індивідуальні особливості людини, від яких залежить успішність виконання діяльності;
- здатності людини слід розглядати як складну структуру, що має і спеціальні компоненти;
- основу розвитку здібностей складають задатки - природні анатомо-фізіологічні особливості;
- здібності, за своєю суттю, поняття динамічне, а їх розвиток здійснюється в процесі діяльності;
- розвиток здібностей, як і взагалі всякий розвиток, не протікає прямолінійно: його рушійною силою є боротьба протилежностей;
- обдарованість — це поєднання здібностей, від яких залежить можливість досягнення більшого або меншого успіху в тій або іншій діяльності;
- талант можна розглядати як природне дарування, вищий ступінь обдарованості;
- в результаті діяльності структура індивідуальних здібностей може видозмінюватися, що обумовлене можливістю компенсації одних компонентів іншими [2-4].

У зв'язку з вище зазначеним, дана тема потребує дослідження.

Дослідження виконуються у відповідності до плану науково-дослідної роботи НУФВСУ на 2016-2020 рр.

Мета досліджень – визначити місце структури здібностей та обдарованості в системі відбору та орієнтації спортсменів.

Методи досліджень – аналіз літературних джерел та мережі «Інтернет», узагальнення, систематизація.

Аналіз результатів дослідження та їх обговорення.

У дослідженнях [7, 15, 16], виконаних в області теорії і методиці спортивного відбору, застосована достатньо відпрацьована технологія оцінки спортивних здібностей і обдарованості.

Основний її зміст полягає в дослідженні і визначенні модельних характеристик спортсменів високої кваліфікації, у вивченні інформаційної значущості параметрів, що роблять вплив на спортивний результат, їх стабільності і генетичної обумовленості. Розробляються також а також питання організаційного порядку.

Не викликає сумнівів теоретична і практична значущість цих досліджень. Проте при розробці такої складної проблеми необхідно перш за все чітко визначити поняття «Спортивний відбір», зміст його критеріїв, враховуючи при цьому не тільки предмет досліджень, але і їх спрямованість.

Спортивний відбір на думку В.М. Волкова, В. П. Філіна [1] є системою організаційно-методичних заходів, на підставі яких виявляються задатки і

здібності дітей, підлітків, дівчат і хлопців для спеціалізації в певному виді спорту.

У полі зору дослідників і практиків повинні знаходитися задатки, тобто природні, анатомо-фізіологічні властивості, і здібності, індивідуальні особливості людини, від яких залежить успішність виконання певних видів діяльності.

Досягнення високих результатів у будь-якому вигляді діяльності, у тому числі і в спортивній, вимагає найвищого ступеня прояву здібностей - обдарованості, таланту. Основним предметом теорії спортивного відбору є обдарованість, тобто таке поєднання здібностей, яке обумовлює найвищий рівень діяльності.

Е. Г. Мартиросов [11] і ряд інших дослідників вважають, що різноманіття і суперечність підходів до проблеми спортивного відбору і методів її вивчення зумовили, по суті, різне розуміння предмету дослідження.

Тому для подальшої розробки системи спортивного відбору необхідно уточнити такі поняття, як задатки, здібності і обдарованість (з погляду спортивної діяльності). Найбільші розбіжності спостерігаються у визначенні поняття «Спортивна обдарованість», яка, на думку одних авторів, є «поєднанням природжених задатків і здібностей» [5, 12], а на думку інших - наявністю «генетично обумовлених морфофункціональних, моторних і психофізіологічних особливостей» [2, 11].

Проведений теоретичний аналіз і результати експериментальних досліджень переконують, що спортивну обдарованість можна розглядати як поєднання здібностей, що забезпечують високі досягнення в спорті.

Під впливом тренувальних і змагальних дій задатки забезпечують розвиток рухових, фізичних і психічних здібностей. Такий підхід до розуміння значення задатків обумовлений перш за все вимогами сучасного спорту, оскільки, як стверджують В. С. Келлер і В. Н. Платонов, «в умовах змагань можна досліджувати руховий, фізичний і психічний потенціал людини» [5]. Отже, необхідна інформація про ті ознаки, які визначають зміст задатків і є, по суті, «ядром спортивної обдарованості». Така інформація охоплює віковий діапазон від початкового етапу занять спортом до етапу вищих спортивних досягнень.

В даний час є достатня інформація про вплив морфологічних, фізіологічних, психофізіологічних і інших ознак на результати в різних видах спорту. Крім того, отримані дані про генетичну основу багатьох параметрів, що забезпечують спортивні успіхи [14].

Подальше дослідження проблеми вимагає вивчення спортивної обдарованості як динамічної системи, що має певну структуру, з безліччю взаємозв'язаних між собою компонентів. Отримані в процесі такого вивчення дані можуть істотно вплинути на подальшу розробку змісту критеріїв і обдарованості. При цьому слід передбачити вивчення структури як загальної, так і спеціальної спортивної обдарованості.

Відповідно до такої постановки питання були проведені Л.В.Волковим [2, 4] дослідження по вивченню вікової структури спортивної обдарованості в різних видах спорту. Програма дослідження включала вимірювання параметрів, що

характеризують рівень розвитку фізичних здібностей (педагогічний критерій), антропометричних ознак (соматометричний критерій) і психофізіологічних показників, що відображають основні властивості нервової системи і типологічну групу (психофізіологічний критерій). Розрахунок і аналіз здійснювалися за допомогою коефіцієнтів множинної детермінації (у відсотках); оцінювалися сумарне і виборчі дії кожного критерію на спортивний результат.

Як показують дослідження Волкова Л.В. [2, 4], у юних спортсменок в період початкової підготовки найбільш впливають на спортивний результат рівень розвитку спортивних здібностей (табл.1). Мабуть, що ефективність тренувальної дії тут достатньо висока, чого не можна сказати про етап вищих досягнень, де спортивний результат в значній мірі залежить від стану нервової системи. Якщо розглядати в комплексі вплив біологічних ознак (соматометричних і психофізіологічних) на спортивні результати, то необхідно відзначити їх значну роль - як на початковому, так і на етапі вищих досягнень (40,0% і 49,3%).

Таблиця 1

Вікова динаміка сумарного впливу педагогічних, морфологічних і психічних ознак на спортивний результат у юних спортсменок, в %

Ознаки	Вік, років				
	8-9	10-11	12-13	14-15	16-17
Педагогічні	41,9	28,0	27,0	20,9	24,1
Соматичні	23,3	12,1	7,0	15,1	16,3
Психофізіологічні	17,1	4,9	14,3	3,7	38,0

При аналізі даних юних спортсменів Волковим Л.В. [2, 4] відмічений достатньо сильний вплив біологічних ознак на спортивний результат у хлопчиків на двох перших етапах спортивної підготовки.

Дослідження показують, що дії біологічних ознак, в основному генетично обумовлених, в структурі спортивної обдарованості високі і мають вікові і статеві відмінності.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших досліджень з даного напрямку. Таким чином, комплексні дослідження спортивної обдарованості дають можливість отримати інформацію для розробки змісту критеріїв спортивного відбору на різних етапах підготовки, а також дозволяють зробити висновок про те, що одне з основних завдань спортивного відбору - визначення і оцінка, по-перше, рівня загальної спортивної обдарованості на початковому етапі підготовки і, по-друге, рівня спеціальної обдарованості на етапі поглибленої спортивної спеціалізації.

Спортивна обдарованість розглядається як поєднання задатків, що сприяють максимальному розвитку рухових, фізичних і психічних здібностей для високих досягнень в спорті. Дослідження спортивної обдарованості повинне передбачати розгляд її як динамічної системи з певною структурою і безліччю взаємозв'язаних компонентів, що забезпечують стабільно високі спортивні результати. Залежно від виду спорту значущість цих здібностей може змінюватися. На початковому етапі спортивної підготовки дітей і підлітків

загальну спортивну обдарованість можна визначати за допомогою тестування рухових і фізичних здібностей, а також методів педагогічного спостереження, опитування, анкетування для оцінки соматичного розвитку і емоційної стійкості. Надалі на етапі поглибленої спеціалізації здійснюється диференціація і вибір спортивної спеціалізації з урахуванням оцінки особливостей соматичного і фізіологічного розвитку, а також рівня розвитку рухових здібностей. Ці особливості і визначають структуру спеціальної спортивної обдарованості.

Список використаних джерел:

1. Волков В. М. Спортивный отбор / В. М. Волков, В. П. Филин. — М., Физкультура и спорт, 1983. — 176 с.
2. Волков Л. В. Теория спортивного отбора: способности, одаренность, талант. — К.: Вежа, 1997 — 128 с.
3. Волков Л. В. Теория и методика детского и юношеского спорта / Л. В. Волков. — К.: Олимп. лит., 2002. — 294 с.
4. Волков Л. В. Загальна обдарованість: структура і критерії оцінки в системі спортивного відбору (хлопчики) / Л. В. Волков // Здоров'я і освіта: проблеми та перспективи / Теорія і практика фіз. виховання: спец. вип.: за матеріалами міжнар. наук.-практ. конф. — Донецьк: ДНУ. — 2008. — № 1 — С. 14—18.
5. Келлер В.С., Платонов В.Н. Теоретико-методические основы подготовки спортсменов. — Львов, 1993. — 270 с.
6. Ковалев А. Г. Диагностика способностей в практике работы учителя // Склонности и способности. — Л.: изд-во ЛГУ, 1962. — С.50-69.
7. Костюкевич В.М. Основи науково-дослідної роботи магістрантів та аспірантів у вищих навчальних закладах (спеціальність 017 Фізична культура і спорт): початковий посібник / В.М. Костюкевич, В.І. Воронова О.А. Шинкарук, О.В. Борисова; за заг. ред. В.М. Костюкевича. — Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2016. — 554 с.
8. Костюкевич В. М. Структура технико-тактической деятельности высококвалифицированных футболистов разных игровых амплуа / В.М. Костюкевич // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту. — 2009. — №9. — С. 67-70.
9. Крутецкий В.А. Психология математических способностей школьников/ Крутецкий В.А. — М.: Просвещение, 1968.
10. Кузьмина Н. В. Способности, одаренность, талант учителя / Кузьмина Н. В. — Л., 1985.. — М.: ФиС, 1982. — 200 с.
11. Мартиросов Э.Г. Методы исследования в спортивной антропологии / Э. Г. Мартиросов. — М.: Физкультура и спорт, 1982. — 199 с.
12. Платонов В. Н. Система подготовки спортсменов в олимпийском спорте. Общая теория и ее практические приложения : учебник [для тренеров] : в 2 кн. / В. Н. Платонов. — К.: Олимп. лит., 2015. — Кн. 1. — 2015. — 680 с.: ил..
13. Теплов Б. М. Избранные труды: в 2-х томах/ Теплов Б. М. — М.: Педагогика, 1985.- Т.1, С.48-93.
14. Шварц В. Б. Медико-биологические аспекты спортивной ориентации и отбора / В. Б. Шварц, С. В. Хрущев — М.: Физкультура и спорт, 1984. — 151с.
15. Шинкарук, О. Узагальнення досвіду організації відбору в олімпійському спорті/ О. Шинкарук // Теорія і методика фізичного виховання і спорту. - 2001. - №2-3. - С. 35-39.
16. Шинкарук, О. А. Теорія і методика підготовки спортсменів: управління, контроль, відбір, моделювання та прогнозування в олімпійському спорті : навч. посіб.